

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

XASHIMOVA KAMOLA MADIYARBEKOVNA
TOSHKENT AMALIY UNIVERSITETI
PSIXOLOGIYA YONALISHI 1-KURS
PP-08 GURUH MAGISTRANTI

Annotatsiya

Mazkur maqolada uyali aloqa vositalarida mavjud bo'lgan qiziqarli o'yinlarning maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Bolaning mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, xotira va diqqat kabi psixik jarayonlarini rag'batlantirishda interaktiv o'yinlarning ijobiy ta'siri ko'rsatilgan. Shuningdek, ko'z shifokorlari (oftalmologlar) tomonidan berilgan fiziologik tavsiyalar asosida, mobil qurilmalardan foydalanishda sog'liqni saqlash jihatlari ham hisobga olingan. Maqolada ota-onalar va pedagoglarning nazorati ostida axborot-kommunikatsiya vositalaridan maqsadli foydalanish bolaning aqliy va vizual rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: tafakkur, maktabgacha yosh, psixologik omillar, o'yin, mobil qurilmalar, uyali aloqa vositalari, Interaktiv o'yinlar, Raqamli texnologiyalar, mantiqiy fikrlash, diqqat, ko'z salomatligi, Vizual rivojlanish, O'yin orqali o'rganish, psixologik rivojlanish, Raqamli ko'z sindromi, ekran vaqtining cheklanishi.

Kirish: Maktabgacha yosh (3–6 yosh) – bu bolaning psixik rivojlanishida eng muhim va mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola atrof-muhitni anglaydi, o'ziga xos dunyoqarashga ega bo'la boshlaydi va tafakkur jarayonlari shakllanadi. Shu sababli, bolalarning tafakkurini rivojlantirish masalasida pedagogik va psixologik tadqiqod metodologiyasi va psixodagnostik metodlarini talab etadi.

Asosiy qism:

Tafakkur – bu ongli aks ettirish, muammoni hal qilish, tahlil va sintez qilish qobiliyatidir. Psixologiyada tafakkur kognitiv jarayon sifatida o'rganiladi va u nutq, tasavvur, xotira bilan chambarchas bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur hali yetarlicha rivojlanmagan bo'ladi, lekin bu davrda u asosiy shakllanish bosqichini bosib o'tadi.

Tafakkur turlarining namoyon bo'lishida maktabgacha yoshdagi bolalarda quyidagi tafakkur turlari ko'zga tashlanadi:

- 1) Ko'rgazmali-amaliy tafakkur: Bola o'yinchoqlar bilan harakatlar qilib, narsalar o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi.
- 2) Ko'rgazmali-obrazli tafakkur: Tasviriy o'yinlar, rasm chizish orqali rivojlanadi.

3) Og'zaki-mantiqiy tafakkur: Savol-javob, tushuntirish, sabab-oqibatni tushunishga asoslanadi.

Tafakkurni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar. Bola tafakkurining shakllanishiga quyidagi omillar kuchli ta'sir ko'rsatadi:

Nutq rivoji, Atrof-muhit (estetik, intellektual muhit), Kattalarning muloqoti va rag'batlantiruvchi yondashuvi, Rivojlantiruvchi o'yinlar va topshiriqlar.

Bolalarning tafakkurini rivojlantiruvchi psixologik jarayonlar (obrazli, amaliy, og'zaki-mantiqiy tafakkur) va ularni rivojlantiruvchi omillardan biridir.

Bolaning psixik rivojlanishida masalasida pedagogik va psixologik tadqiqot metodologiyasi va psixodiagnostik metodlarini talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasining maqsadi:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur jarayonlarining shakllanishi va rivojlanishini o'rganish, ularning psixologik xususiyatlarini aniqlash hamda bu jarayonga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash. Tadqiqot obyekti 3–6 yoshdagi maktabgacha ta'lim muassasasiga qatnaydigan bolalardan iboratdir.

Tadqiqot metodlari:

1-Nazariy tahlil: Ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish

2- Amaliy tadqiqot: Psixodiagnostik usullar orqali tajriba o'tkazish

3- Kuzatuv: Bolalarning o'yin, suhbat, mashg'ulotlaridagi faoliyatini kuzatish

4-Suhbat (intervyu): Ota-onalar, tarbiyachilar va bolalar bilan suhbatlar o'tkazish

5- Tajriba (eksperiment):

Rivojlantiruvchi o'yinlar orqali tafakkur faoliyatini baholash (usullar)

“Oddiy va murakkab obyektlarni taqqoslash” usuli

Maqsadi: Bola tomonidan o'xshashlik va farqni ajratish qobiliyatini aniqlash

Yosh: 4–6 yosh

Ko'rinish: Ikki rasmdagi hayvonlar, buyumlar taqdim etiladi; bola ularni taqqoslab, farqlarni aytishi kerak

“Piramidani yig'” testi (Ko'rgazmali-amaliy tafakkur)

Maqsadi: Bola tafakkurining amaliy shaklini aniqlash

Topshiriq: Kichikdan kattaga qarab, halqalarni yoki bloklarni joylashtirish

Baholash: To'g'ri ketma-ketlik va mantiqiy tartibni aniqlay olish

“Nimani avval olamiz?” testi (Sirasini aniqlash)

Maqsadi: Voqealar ketma-ketligini tushunish, sabab-oqibat munosabatini aniqlash

Material: Suratlar yoki kartochkalar ketma-ketlik bilan

Topshiriq: Bola suratlarni voqealar tartibida joylashtiradi.

O'yin, mashg'ulot va muhitning roli- O'yinlar tafakkurni rivojlantirishda asosiy vositadir. Ayniqsa, mantiqiy o'yinlar, konstruktorlar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar bolaning mustaqil fikrlashini shakllantiradi. Mashg'ulotlar esa tartibli va maqsadli bilim berishga xizmat qiladi.

Pedagog va ota-onaning o'rni- Pedagog va ota-onaning to'g'ri yondashuvi bolani mustaqil fikrlashga, muammoni tahlil qilishga va to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi. Ular bolaning har bir savoliga jiddiy yondashib, uni izlanishga undashi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari haqida mutafakkirlarning fikrlarini ko'rib chiqamiz.

J.J. Russo - "Bolaning tafakkuri tabiiy ravishda rivojlanadi. Uni shoshiltirish emas, balki bor imkoniyatlari bilan qadamma-qadam ochib borish kerak."

L.S.Vygotskiy - "Bola tafakkuri o'yin faoliyati orqali ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi va mantiqiy fikrlash shakllanadi. O'yin - bu tafakkurning boshlang'ich bosqichidir."

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) har bir sohada, jumladan, ta'lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu vositalardan to'g'ri va maqsadli foydalanish ularning tafakkurini rivojlantirishda ijobiy rol o'ynaydi.

AKT vositalari orqali bolalar yangi bilim va tasavvurlarni osonlik bilan egallaydilar. Interaktiv o'yinlar, multfilmlar, elektron darsliklar va ilovalar bolaning tafakkurini o'stirish, mantiqiy fikrlashini kuchaytirishda kattakon imkoniyatlar yaratadi.

Masalan, interaktiv ta'lim dasturlari yordamida bola ranglar, shakllar, sonlar, atamalar va muammolarni hal qilishni o'rganadi. Bu jarayonda bolaning obrazli, ko'rgazmali-amaliy va mantiqiy tafakkuri birgalikda faollashadi. AKT vositalari shuningdek, mustaqil fikrlashni, muammoli vaziyatda yo'l topishni o'rgatadi.

Tarbiya jarayonida multimedia materiallari, audio ertaklar, bolalar uchun maxsus yaratilgan dasturlar va ilovalar maktabgacha yoshdagi bolalarda tahliliy fikrlash, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlarini faol ishlatishga undaydi.

Uyali aloqa vositalardagi o'yinlarning bola tafakkuriga ijobiy ta'siri haqida mutaxassislar fikriga nazar solsak,

Howard Gardner (AQSh, ko'p intellekt nazariyasi muallifi) - "Raqamli o'yinlar bola tafakkurining muayyan turlarini — masalan, mantiqiy-matematik, fazoviy va musiqiy intellektni rivojlantiradi."

Seymour Papert (MIT, konstruksionizm nazariyasi muallifi) - "Bola interaktiv o'yinlar orqali nafaqat o'rganadi, balki yaratadi. Tafakkur shu yo'l bilan chuqurlashadi va mustahkamlanadi."

Marc Prensky - "Zamonaviy bolalar raqamli o'yinlar orqali fikrlash strategiyalarini, tez va aniq qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu tafakkurning zamonaviy ko'rinishidir."

Shunday ekan hozirgi kunda mobil qurilmalar va uyali aloqa vositalari bolalar hayotida keng o'rin egallagan. Ular nafaqat aloqa vositasi, balki o'yin-kulgi va ta'lim vositasi sifatida ham faol qo'llanilmoqda. Qiziqarli va interaktiv o'yinlar bolalarda tafakkur, xotira, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi ko'plab psixik jarayonlarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Mobil qurilmalardagi o'yinlar orasida mantiqiy topshiriqlar, pazllar, moslik topish, shakl va ranglarni ajratish, matematik misollar yechish kabi ko'plab turdagi dasturlar mavjud. Bunday o'yinlar bolalarning tafakkurini faollashtiradi, ularni izchil fikrlashga o'rgatadi.

Masalan, 'ABC Kids', 'Thinkrolls', 'Logic Land', 'Math Kids' kabi o'yinlar orqali bola mantiqiy bog'liqliklarni topish, qiyin vaziyatlardan chiqish, muammolarni bosqichma-bosqich hal qilish ko'nikmalarini egallaydi. Bunday faoliyat bola tafakkurining ko'rgazmali-obrazli va og'zaki-mantiqiy turlarini rivojlantiradi.

Psixologik foydalari Uyali qurilmalardagi foydali o'yinlar bolaning quyidagi jihatlarini rivojlantiradi:

- Mantiqiy tafakkur
- Tahlil qilish va sintezlash
- Muammo yechishga yo'naltirilgan fikrlash
- Mustaqil qaror qabul qilish
- Diqqat va xotira

Kelin endi biz mobil qurilmalardan meyoridan ortiqcha foydalanishning zarar tamonlarini ko'z shifokorlarning bu boradagi fikrlarini ko'rib chiqamiz. Ko'z salomatligi nuqtai nazaridan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ko'z shifokorlari (oftalmologlar) bu borada fiziologik nuqtai nazar bir qator tavsiyalar beradi.

Ko'z shifokorlarining ta'kidlashicha, mobil qurilmalardagi o'yinlar bolalarda mantiqiy fikrlash, tez qaror qabul qilish, diqqatni jamlash kabi tafakkur ko'nikmalarini shakllantiradi. Biroq, uzoq vaqt davomida ekranga tikilish ko'z mushaklarining charchashiga, ko'rish keskinligining pasayishiga va 'raqamli ko'z sindromi' (digital eye strain)ga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun shifokorlar quyidagi fiziologik tavsiyalarni beradi:

Har 20 daqiqada 20 soniya davomida uzoqqa qarash (20-20 qoidasiga amal qilish)

Mobil qurilmalardan foydalanish vaqtini cheklash (5–7 yoshdagilar uchun kuniga 30 daqiqagacha)

Yorug'lik yetarli bo'lgan muhitda foydalanish

Ko'zga mo'ljallangan dam olish mashqlarini bajarish.

Ota-ona va pedagogning roli juda muhimligini ta'kidlab o'tish lozim. Mobil qurilmalardan foydalanishda kattalarning nazorati va yo'naltirishi muhim. Ota-onalar bolaning yoshiga mos bo'lgan o'yinlarni tanlab berishlari, o'yin vaqtini me'yorida belgilashlari va bolaning o'yin orqali qanday ko'nikmalarni o'zlashtirayotganini kuzatib borishlari lozim.

Xulosa

Uyali aloqa vositalaridagi o'yinlar bolaning tafakkurini rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkin. Biroq bu vositalardan foydalanishda ko'z salomatligini asrash, vaqtni nazorat qilish va fiziologik holatni e'tiborga olish juda muhimdir. Shifokorlar nazorati ostida va me'yorida foydalanilsa, raqamli texnologiyalar bolaning aqliy hamda vizual rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mobil qurilmalardagi qiziqarli va interaktiv o'yinlar bolalarning tafakkurini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Ular bolada ijodkorlik, tahlil qilish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. To'g'ri tanlangan o'yinlar va pedagogik yondashuv bolaning aqliy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur jarayonlarini rivojlantirish ularning kelajakdagi intellektual salohiyatini belgilaydi. Shu boisdan pedagoglar, psixologlar va ota-onalar bu jarayonda faol ishtirok etib, bolaning aqliy faoliyatini qo'llab-quvvatlashlari zarur. Rivojlantiruvchi o'yinlar, suhbatlar, ertaklar, savol-javoblar bolaning tafakkurini faollashtiruvchi samarali usullardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy, L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Piaget, J. Bolalar tafakkurining rivojlanishi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
3. Gardner, H. Multiple Intelligences: The Theory in Practice. – New York: Basic Books, 1993.
4. Papert, S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – MIT Press, 1980.
5. Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants. – On the Horizon, 2001.
6. Rasulova, N. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
7. Shomurodova, D. Axborot texnologiyalarining bolalar rivojiga ta'siri. – "Ta'lim va rivojlanish" jurnali, 2021, №2.
8. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO). Children and screen time: How much is too much?, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish dasturi. – Toshkent, 2022.
10. Mahmudova, M. Raqamli vositalarning bolalar salomatligiga ta'siri. – "Psixologiya va pedagogika" jurnali, 2023, №4.